

ERONDA QOJARLAR HUKMRONLIGI DAVRIDA AYOLLARNING GENDER TENGLIK UCHUN QILINGAN IJTIMOY-SIYOSIY HARAKATLARI

Xayrullayeva Zarina Ne'matullo qizi

XVII asrdan Eron Qojarlar sulolasi (1794-1925) hukmronligi ostida edi va uning Yevropa davlatlari bilan siyosiy va tijorat aloqalari mustamlakachi davlatlarga qaram bo'lish jarayonini tezlashtirdi. Eron saylovlari xalq tomonidan qabul qilingan va Eron xalqi tomonidan demokratik siyosat namunasi sifatida ko'rilgan 1906-yil 6-avgustda Majlisning birinchi muddati yoki parlamentning ochilishida ayollarning rolini deyarli biror jabhada ko'rinmadi. Lekin ayollar erkinligini ta'lab qilish har doim mavjud bo'lgani kabi Eronda inqilobdan so'ng yuzaga chiqa boshladi. Bu haqida o'tgan bir necha siyosiy xotiralar, gazeta parchalari va oilaviy hikoyalar yordamida ayollar ham ko'p jihatdan faol bo'lganini ko'rish mumkin. Ayollar o'zlarining an'anaviy ijtimoiy hayotlarini o'zgartirishga muvaffaq bo'lishdi va diniy yig'inlarni siyosiy uchrashuvlarga aylantirdilar. Ayollar so'nggi siyosiy voqealar haqida ushbu yig'inlarda bilib olganlar va ularni yashirin jamiyatlarida yoki anjumanlarida muhokama qilganlar. Ularning siyosiy faoliyati ma'lumotni tarqatish, yangiliklarni tarqatish va namoyishlarda ishtirok etishdan iborat bo'lgan. Ularning jamiyatlari quyidagilardan iborat: Ayollar erkinligi uchun Anjuman (1907-yil boshida tuzilgan birinchi jamiyatlardan biri), yashirin ayollar ittifoqi (1907-yilda tuzilgan kuchli inqilobiy tendentsiyalarga ega edi), Anjuman ayollar (konstitutsiyaviy davrlarda ayollarni tan olish uchun faol xotin-qizlar kengashi), "Vatan xonimlari anjumani" (1910 yilda tuzilgan), Eron ayollari "Anjuman" (1910 yilda tuzilgan, maktablar, kasalxonalar va bolalar uylari uchun mablag' to'plagan), "Ayollar sa'y-harakatlari anjumani" (rus davrida juda faol bo'lgan) 1911 yil ultimatum), Markazning Ayollar Kengashi (1911 yilgi Rossiya ultimatum davrida faol) va nihoyat Eron ayollari farovonligi assotsiatsiyasi kabi jamiyatlardir¹. Ayollar anjumanlari nafaqat Tehronda faol edi, balki Qazvin, Ozarbayjon, Isfaxon va boshqa ko'plab shaharlarda faoliyat yuritgan².

¹ Mangol Bayat. "Women and Revolution in Iran" 1905-1911, Muslim-Addresses, Esse, ma'ruza (Beck, Lois, va Keddie, Nikki) 1944, - b.295

² Kasravi Ahmad "Tārikh-e Mashruteh-ye Iran (History of the Iranian Constitutional Revolution)". Tehran, Negāh Publications, 2003 - b. 951

Inqilobning dastlabki bosqichlarida va birinchi majlisning butun davrida (1906 - 1908), ayollarning roli juda kam va ularning ishtiroki ulamo tomonidan nazorat ostida olingan edi. Ular konstitutsiyaviy va diniy jihatdan ijtimoiy faravonlikni qo'llab-quvvatlash uchun ko'cha namoyishlari o'tkazish bilan cheklandi xolos. Ammo ular nafaqat xususiy, balki ommaviy huquqni ham talab qilishdi. O'sha paytda yagona mavjud bo'lgan Amerika va fransuz qizlar maktablari o'quvchilari ishtirok etishni boshladi va natijada, ular ziyolilarning har tomonlama qo'llab-quvvatlashiga erishdilar. Iroj Mirzo kabi shoirlar, jurnalistlar va necha majlis delegatlari al-Ru aya va Taqizoda kabi fan ulamolari o'qimishli eronlik ayollar o'qimishli kelajak avlodni tarbiyalaydilar va bu orqali mamlakatga foyda keltirishini ta'kidlab, bu maqsadni qo'llab-quvvatlagan edilar. Ular shuningdek, ko'pxotinlilikni bekor qilishni so'rab murojaat qilgan edilar. Lekin Oyatulloh Fazlolloh Nuriy (o'z davrining Humayniysi) boshchiligidagi ruhoniylar ierarxiyasi bu harakatni mamlakatda islomni yo'q qilishga qaratilgan fitnaning bir qismi bo'lishi mumkin deb ta'kidlagan. U konstitutsiyaviy davlatga xayrixoh edi, lekin keyinchalik inqilobning eng kuchli raqiblaridan biriga aylandi. Qizlar maktablariga qarshi diniy farmon chiqardi, bu maktablarni va umuman ayollar ta'limini islom qonunlariga zid deb e'lon qildi va butun loyihani qoraladi. Bunga bir nechta ziyoli ayollar namoyish qilib kelgan va e'tiroz bildirgan. Bu ayollar majlisning kuchli tarafdorlari bo'lib, milliy islohotlarda ishtirok etish imkoniyatini ta'lab qildilar. 1906 yil avgust oyida bu ziyoli ayollar, asosan, yuqori sinflardan bo'lganlar o'zlarini partiyalar yoki konferentsiyalar - maxfiy jamiyatlar tashkil qiladi. Bu partiyalar nafaqat o'zlarining erkak rahbarlarini qo'llab-quvvatlash, balki ayollarning ta'limini rivojlantirishga ham qaratilgan edi. Masalan, majlis xalqni boshqarishi kerak bo'lgan birinchi davrda uning vazifalaridan biri chetdan qarz olmasdan milliy bank tuzish edi. Hech ikkilanmasdan, ayollar katta miqdorda naqd pul va o'zlarining zargarlik buyumlarini sovg'a qildilar. Biroq, ayollar anjumanlarining eng doimiy harakatlari ayollarning bilimini oshirish edi. Ular jiddiy faollik ko'rsatdilar, ayollarning ta'lim olishlari kerakligi to'g'risida ommaviy nutqlar qildilar, ular uchun yangi maktablar ochdilar, byudjeti va xodimlarini o'zlari ta'minladilar.

Tehronda xazina gubernatori, bo'lgan Morgan Shuster "Eronni bug'ish" asarida shunday yozgan: - "bir kechada o'qituvchi, gazeta muallifi, ayollar jamiyatining asoschisi bo'lgan ro'molli ayollar klubi,... Eron ayollari qobiliyatining ajoyib namunasi dunyoga ko'rsatdilar beg'ubor ongni tez

va mutlaqo yangi g'oyalarni o'zlashtirish va o'z g'oyalarini amalga oshirish uchun ishlashga erta kirishdilar"³.

Eronda ayollar erkinligini qo'llab-quvvatlovchi erkak ulamolar ham faol bo'lib ulardan biri Muhammad Husayn Yazdiy bo'lgan. Safiya Yazdiy "Ayollar erkinligi" anjumaniga qo'shilgan ayollar orasida va ayollarning ta'lim olish huquqini ta'minlash yo'lida tinimsiz mehnat qilgan Husayn Yazdiyning xotini edi Ulamo, Muhammad Husayn Yazdiy. Oyatulloh Fazlulloh Nuriy va boshqa konservativ ulamolardan farqli o'laroq Yazdiy ayollarning ta'lim olish g'oyasini qo'llab-quvvatlagan va xotinini maktab ochishga undagan Safiya 1910 yilda "Iffatiya" qizlar maktabiga asos solgan va u uchun obro' qozongan. Maktabda o'zi ham ayollar muammolari bo'yicha ochiq ma'ruzalar qilgan⁴.

Birinchi Eron ayollar qo'zg'oloni "Tamaki harakati" deb nomlanadi. 1895-yilda Qajar monarxi Nosir al-Din shoh Britaniya fuqarosi Jerald F Talbotga tamaki ishlab chiqarish va sotish bo'yicha eksklyuziv huquqlarni berganida, ayollar yetakchilik qildilar va tashkilotchilikda foydali tajriba orttirdilar. Shoh va inglizlar tomonidan konsessiyani maxfiy saqlashda ehtiyotkorona choralar ko'rilganiga qaramay, bu xabarlar Eron xalqiga Erondan tashqarida chop etilgan ikki Eron gazetasi "Axtar" ("Yulduzlar") va "Qonun" ("Qonun")dagi xabarlar orqali yetib bordi. Ikkalasi ham gazetalar eronliklarni hukumat va tamaki imtiyozlariga qarshi birlashishga chaqirdi. Bu din arboblari va savdogarlar ittifoqchi bo'lgan ommaviy noroziliklarga sabab bo'ldi.

Ibrohim Taymuriy o'zining "Tamaki boykot" kitobida shunday yozadi: "Bu harakat shunday ediki, tamaki chekish taqiqlangani e'lon qilinganda, Nosiriddin shoh saroyi tomon yurish qilgan namoyishchilarni ayollar boshlab borgan. Bozordan o'tayotganda bu ayollar do'konlarni yopib, shahar bo'ylab ish tashlashni targ'ib qildilar. Olomon oldida bir guruh yosh bolalar, ularning ortidan uyushtirilgan saf tortgan ayollar bor edi. Namoyishchilar Ark maydoniga yetib borgach, shiorlar yangradi ayollar baland ovozda Nosiriddin Shohga murojaat qilib: "Ey, mo'ylovli opa-podshoh (Shoh baji

³ Shuster, Morgan. *The Strangling of Persia*. London, T. Fisher Unwin, 1913 - b.48, 119

⁴ E. Abrahamian. "Iran Between Two Revolutions" London, Princeton University Press, 1982 - b.84

sibilu), ro'molli (lachak bi sar), dinsiz (la mazhab), biz xohlamaymiz sizni deb baqirganlar⁵.

1890 yil avgust oyida Londonda nashr etiladigan oylik "Qanoon" nashri shunday deb yozgan edi: "Ayollar har qanday millatning yarmini tashkil qiladi. Ayollar bo'lmasa, milliy ahamiyatga ega bo'lgan hech qanday reja oldinga siljimaydi. O'z insoniy mohiyatini anglagan, yurti ravnaqi yo'lida xizmat qilish salohiyati 100 nafar erkaknikiga tengdir" deb yozadi gazeta boshqa o'rinlarda: "Obro'li ayollar faqat o'z qobiliyatlari va donoligi tufayli erkaklardan o'zib ketish holatlari ko'p uchraydi. Ularning jamiyat ma'nosi va imtiyozlarini tushunishi erkaklarnikidan ancha yuqori"⁶. Ayollar odatda erkaklarning mulki hisoblangan bir paytda Eronda bunday sharhlar ko'plab tenglik g'oyalarini uyg'otdi. Matbuotning kengayishi Eronda demokratiyaning o'sishi va yangi davrning ko'rsatkichi bo'lib, ayollarning ijtimoiy ishlarda faol ishtirok etishi bilan birga keldi. 1905-yildan 1915-yilgacha gazetaga 30 ga yaqin jurnalist ayol qo'shildi. Asta-sekin mustaqil ayollar gazetaları ham nashr etilib, jamoatchilik fikrini rang-baranglashtirish, inqilobni keng yoyish, ayollar uchun eshiklarni ochishda katta rol o'ynadi. 1906-yil 16-dekabrda "Edalat" (Adolat) gazetasi ayollarning konstitutsiyaviy harakatdagi o'rni haqida shunday yozgan edi: "Muhtaram Seyyid Jamoliddin Va'az jo'shqin olomonga murojaat qilib: "Konstitutsiyaviylik o'z-o'zidan shakllanmaydi. Har kim qo'lidan kelganicha hissa qo'shishi kerak hozir" – dedi. Kambag'al ayollar sirg'alarini yechib, boy ayollar esa moliaviy yordam berib, ularga bu muqaddas harakatni ilgari surish uchun olqishlashdi. Ulardan biri hazratlariga: "Mening ikki o'g'lim bor, ular kuniga ikki qaron (tiyin) oladilar. Bundan buyon ular topgan pulining yarmini siz belgilagan hududga beraman" degan edi.

1906-yil 30-dekabrda Mozzafariddin Shoh yangi konstitutsiyani imzolaganida, ayollar parlament gazetasida hukumatni ayollarni o'qitish va qizlar maktablarini tashkil etishga chaqirgan bayonotini e'lon qildilar. Parlament taklifiga ko'ra, o'rniga ayollar faqat ularni "bola tarbiyasi va uy ishlariga" tayyorlaydigan ta'lim olish huquqiga ega ekanligini e'lon qilib, ularni siyosiy va davlat ishlari bilan shug'ullanmaslikka chaqirib, turli uyushmalar tarmog'ini yaratib, tashabbus ko'rsatdilar. qizlar maktablari va

⁵ E. C. Bogle. "Islam: Origin and Belief" AQSh, University of Texas Press, 1989. Print, 1989 - b.145

⁶ M. Malekzādeh "Torehe enqelobe mashrutiate Iran" The History of the Constitutional Revolution of Iran). Tehran, Sokhan Publications, 2004 - Print. b.1697

ayollar kasalxonalarini alohida tashkil etishni taklif qildilar. 1910-yilga kelib Tehronda 50 ga yaqin qizlar maktabi tashkil etildi. O'sha yili ayollar madaniyat masalalariga bag'ishlangan anjuman uyushtirdilar. 1910 yilda Danesh (Bilim) va 1913 yilda Shokoufeh (Gullash) haftaliklari birinchi bo'lib chiqdi. Ayollar nashrlari. "Ayollar maktubi", "Eron qizlari" kabi boshqa nashrlar mavjud edi. Tez orada "Ayollar dunyosi" paydo bo'ldi. 1907-yilda ayollarning birinchi tashkil etilgan yig'ilishida 10 ta rezolyutsiyaga qarshi qaror qabul qilindi va qizlar uchun davlat ta'limiga chaqirdi. Ayollar uyushmasi "Vatan" va "Vatanparvar ayollar uyushmasi" o'sha davrdagi eng nufuzli ayollar uyushmalaridan edi. Birgina Tehronning o'zida 12 ta ayollar uyushmalari turli ishlarga jalb qilingan ijtimoiy va siyosiy faoliyat yuritganlar. Ularning a'zolari va yig'ilishlarni o'z ichiga olgan faoliyati orqali, bu uyushmalar despotik tuzumga qarshi siyosiy o'zgarishlarni bosim guruhi sifatida harakat qilib, qattiq nazorat qilib turdi Boshqa faol uyushmalar orasida Ayollar erkinligi uyushmasi, ayollarning maxfiy ittifoqi, Xotin-qizlar qo'mitasi, Isfaxon ayollar tashkiloti va ayollar inqilobi assambleyasi bor edi.

Ayollar yangi tashkil etilgan parlamentni qo'llab-quvvatladilar. Parlament yangicha usulda davlat boshqaruvini tashkil etish va xorijiy davlatlardan moliyaviy yordam so'ramasdan Eron milliy bankini tashkil etishga qaror qildi, buning uchun ayollar pul yig'ishdi va zargarlik buyumlarini parlamentga sovg'a qilishdi. Xorijiy importni boykot qilish harakatida ayollar ham faol ishtirok etishdi. Tehron, Tabriz va boshqa shaharlarda yig'inlar o'tkazdilar va odamlarni muammolardan xabardor qilish va oilalarni eski kiyimlardan foydalanishga chaqirishdi, yaqin kunlarda kelajakda mamlakat o'zining to'qimachilik sanoatini rivojlantirishga umid qilishdi.

Tabrizdagi qo'zg'olonda ayollarning roli ayniqsa e'tiborga molik edi. Tabrizning 11 oylik qamalida ayollar moddiy-texnika ta'minoti, pul yig'ish, bir bunkerdan ikkinchisiga oziq-ovqat olish, yaradorlarga dori-darmon yetkazib berish va o'q-dorilarni tayyorlash bilan shug'ullangan. Bundan tashqari, ular qurol olib, 1908 va 1909-yillardagi harakatlarda qatnashdilar. Qojar shohi Muhammad Ali shoh parlamentni va konstitutsiyachilarni o'qqa tutganda ayollar erkaklar kiyimini kiyib, erkaklar bilan birga jang qilishgan. "Sattor o'rtasidagi janglardan birida Xon (qo'zg'olon rahbari) va shoh qo'shinlari bilan janglarning birida erkaklar kiyimidagi 20 ayolning jasadini topildi. Ozarbayjon viloyatidagi ayollar "xalq sha'nini hammadan ko'ra ko'proq ko'targan". Ular bir qancha jabhalarda faol bo'lgan. Ular xalqaro ko'tarish

uchun boshqa mamlakatlarga xabardor bo'lish va yordam so'rash uchun telegrammalar yubordilar .

1911-yil 29-noyabrda chor Rossiyasi Britaniya hukumatining roziligi bilan Eron parlamentiga ultimatum yubordi: hukumatning moliyaviy maslahatchisi Shuster 48 soat ichida haydalihi kerak, aks holda poytaxt ishg'ol qilinadi. Shuster imperializmga qarshilik ko'rsatishga qodir bo'lgan millatchi hukumatni yaratishning asosi bo'lgan soliqlarni yig'ish uchun ma'muriy apparatni yaratishga muvaffaq bo'ldi. Shu sabablarga ko'ra u va uning yordamchilari ruslarning bevosita nishoniga aylandilar. Butun mamlakat bo'ylab norozilik to'lqini avj oldi. Tehronda 50 ming kishi namoyishga chiqdi va umumiy ish tashlash e'lon qildi. Ayollarning katta guruhlari, o'z hayotlarini qurbon qilishga tayyor ekanliklarini e'lon qilishdi. 1911-yil 1-dekabrda Vatan ayollari uyushmasi majlis oldida minglab ayollarning namoyishi o'tkazishdi. Shusterning yozishicha, parlamentga qora liboslarini kiyib, yuzlariga pardalarining oq to'ri tushirilgan 300 ga yaqin ayol kirgan, ko'pchilik etaklari ostida yoki yenglarining burmalarida to'pponcha ushlab turardi. To'g'ridan-to'g'ri Majlisga borib, u yerga yig'ilib, shohdan hammasini qabul qilishni talab qilishdi. Davlat rahbari ayollardan iborat delegatsiyani qabul qilishga rozilik berdi. Prezident qabulxonasida ayollar hamkasblari monastir Eron ayol din vakillari, onalar, xotinlar va qizlar tahdidlar bilan o'z to'pponchalarini ko'rsatib tahdid qilganlar , pardalarini yirtib tashlashgan va agar deputatlar ayollarning erkinlik va qadr-qimmatni himoya qilish burchini tan olmasalar, fors xalqi va millati uchun o'z erlari va o'g'illarini o'ldirishga va ularni o'z jasadlarida qoldirishga qaror qilishganini aytganlar.

Dekabr oyi o'rtalarida rus qo'shinlari Qazvinga (Tehrondan 140 km g'arbda) yetib kelganida, shahar Ayollar Ligasi yordamga chaqirdi. Isfaxon Ayollar Ligasi viloyatni chaqirdi Viloyat birlashmalari o'z a'zolarini qurollantirish va rus qo'shinlariga qarshi turishga tayyorligini e'lon qildi. Ishonch bilan aytish mumkinki, konstitutsiyaviy parlament ultimatumga bir yildan ortiq qarshilik ko'rsatganiga ko'p jihatdan ana shu jasur ayollarning faoliyati sabab bo'ldi. Garchi konstitutsiyaviy inqilob Eron va konstitutsiyada haqiqiy taraqqiyotga olib keldi keyinchalik Eron xalqining kafolatlangan ayrim huquqlarini ishlab chiqdi, lekin ayollarning huquqlarini rad etishda davom etdi. 1906-yilda qabul qilingan saylov to'g'risidagi qonunning matni ayollarning ovoz berish huquqlarini shubhasiz rad etdi. 1905-yilda konstitutsiyaviy harakatning birinchi bosqichi muvaffaqiyatli bo'lgach,

gazetalar ayollar haq-huquqlari inkor etilishiga indamay sukut saqladi. Muhammad-Ali shoh o'qqa tutilgandan keyin parlamentning ikkinchi bosqichida esa ayollar huquqlari asosiy muhokama mavzusiga aylandi⁷. Chor Rossiyasining Eron ustidan hukmronligiga barham bergan 1917-yilda sotsialistik inqilobning g'alabasi bilan ayollar huquqlari uchun faollikning yangi to'lqini boshlandi. Ko'p ayollar va sotsialistik tafakkur ta'sirida bo'lgan ziyolilar harakatga qo'shildi. Birinchi jahon urushi paytida Forsning rus va ingliz kuchlari tomonidan bosib olinishi Ahmadshohga kutilmagan zarba bo'ldi. 1921-yil fevral oyida Rizo Xon, qo'mondon Fors kazak brigadasi davlat to'ntarishi uyushtirdi va Eronning hukmdoriga aylandi. 1923-yilda Ahmadshoh Yevropaga surgundaki Rizoxonni 1925-yil oktabr oyida majlislarni Ahmadshohni taxtdan ag'darish va Qojarlar sulolasini butunlay tugatishga ko'ndirdi. Keyinchalik Rizo Xon 1925-yildan 1941-yilgacha hukmronlik qilgan Rizo Shoh Pahlaviy deb e'lon qilindi⁸. Bu inqilobda ham ayollarning ro'li bir muncha sezilarli deyish mumkin. Pahlaviylar davrida Eronda ayollarga keng huqu berilgan davr bo'ldi.

⁷ M. Malekzādeh "Torehe enqelobe mashrutyate Iran" The History of the Constitutional Revolution of Iran). Tehran, Sokhan Publications, 2004 - Print. b.1691-1696

⁸ T. Atabaki. "Iran and The First World War, Battleground of The Great Powers" New York, L.B. Tauris & Co. 2006 – b. 31